

LIBRIS

We know
books

CATHERINE FLETCHER

FRUMUȘEȚE ȘI TEROARE

**Renașterea italiană
și ascensiunea Occidentului**

Traducere din limba engleză de
CORINA DOBROTĂ

LITERA
București

Introducere: 1492	11
Capitolul I. Secolul al XV-lea	21
Capitolul II. Dincolo de Alpi	33
Capitolul III. 1494 – descinderea franceză	41
Capitolul IV. Borgia versus Savonarola	55
Capitolul V. Arta războiului	67
Capitolul VI. Soldații și societatea	75
Capitolul VII. Războaie pentru Lumea Nouă	85
Capitolul VIII. Papi, principii și republici	99
Capitolul IX. Perioada premergătoare Reformei	113
Capitolul X. Liga din Cambrai	123
Capitolul XI. Femeile și puterea	133
Capitolul XII. Ghetoul și politica Veneției	143
Capitolul XIII. Lupta pentru Biserică	155
Capitolul XIV. Apogeul Renașterii	165
Capitolul XV. Din Pavia, la Mohács	175
Capitolul XVI. Dispute verbale	183
Capitolul XVII. Inventarea pornografiei	195
Capitolul XVIII. Jaful Romei	207
Capitolul XIX. Curtenii și arta puterii în Italia și dincolo de ea	217
Capitolul XX. Imperiul în război	227
Capitolul XXI. Arme de război	237
Capitolul XXII. Conciliul de la Trento	245

Capitolul XXIII. Artă, știință și reformă	255
Capitolul XXIV. Pacea de la Cateau-Cambrésis	265
Capitolul XXV. Indexul și Inchiziția	277
Capitolul XXVI. Bătălia de la Lepanto	287
Epilog: De la puterea coercitivă la cea noncoercitivă	295
Mulțumiri	303
Bibliografie	305
Note	327
Indice	354

SECOLUL AL XV-LEA

Cu 40 de ani înainte de călătoria lui Columb, în 1452, cetățenii Romei fuseseră martori la un spectacol fabulos când papa Nicolae al V-lea îl încoronase pe Frederic al III-lea ca împărat al Sfântului Imperiu Roman în bazilica Sfântul Petru. Este vorba de bazilica veche, care data din secolul al IV-lea, cu intrarea sa cu colonade și coloane dispuse de-a lungul unui naos lung: noua bazilică cu domul său urma să fie construită după mai mult de un secol. Localizarea sa deasupra mormântului sfântului evoca simbolismul succesiunii apostolice, linia papilor care începuse cu discipolul lui Hristos, Sfântul Petru. Încoronarea a fost un triumf și pentru papă, și pentru împărat. Cu numai cinci ani înainte, Nicolae își făcuse intrarea în Roma și devenise primul pontif recunoscut după decenii de schismă în care Biserica avusese la un moment dat trei candidați la postul de papă legitim. Nicolae însuși era născut la Roma, iar faptul că acum prezida încoronarea unui împărat era un semn al statutului său și al orașului. Alegerea sa ca papă promitea stabilitate și prosperitate pentru Roma. Pentru Frederic, primul din casa de Habsburg ales împărat, încoronarea îi întărea rolul de cel mai important împărat creștin din Europa. În lunga sa domnie (a murit în 1493) va crea cea mai puternică dinastie de pe continent. Deși împăratul fusese ales, Habsburgii au deținut titlul timp de peste 400 de ani, până când linia principală a rămas fără urmași, în 1740. Frederic urma să fie încoronat și împărat al Italiei (nu era vorba de stăpânirea întregii peninsule, ci mai degrabă de o consfințire a faptului că unele dintre statele nordice se supuneau unui împărat, deși de regulă unuia aflat la distanță).

Inevitabil, încoronarea lui Frederic nu a fost lipsită de controverse. Statele italiene își făceau griji cu privire la decizia sa de a călători în Italia și riscul pentru delicata politică din peninsulă în eventualitatea în care avea să decidă să se alieze cu orice rebeli sau pretendenți la putere din diverse regimuri. Hotărârea sa de a face un tur al Romei înainte de încoronare a fost întâmpinată cu reținere de tradiționaliștii din oraș, care considerau că era vorba de o încălcare a protocolului. Ambasadorii Milanului au obiectat la încoronarea sa ca rege al Italiei, iar stăpânul lor, Francesco Sforza, s-a asigurat că Frederic nu va pune mâna pe coroana de fier a Lombardiei, folosită în mod normal în acest scop. Frederic, pentru a le dejuca planurile, s-a încoronat rege al Italiei

cu o coroană germană; căsătoria sa cu Eleonora, fiica regelui Portugaliei, a avut loc în aceeași după-amiază, iar după trei zile, la aniversarea înscăunării papei Nicolae, Frederic a fost uns și încoronat ca împărat al Sfântului Imperiu Roman la bazilica Sfântul Petru.¹

Printre cei prezenți la ceremonie, Poggio Bracciolini, unul dintre cei mai importanți savanți din Florența renescentistă și reprezentant al noii generații de „umanști“ din Italia. Cuvântul „umanist“ însemna inițial pur și simplu cineva care studia științele umaniste, sau artele liberale, un nou curriculum care se dezvoltase în contextul reanimării interesului pentru studiul textelor clasice. Deși aceste texte antice grecești și romane nu erau creștine, umanistii renescentiști erau în general (și s-au găsit printre scriitorii din Antichitatea târzie, precum Sfântul Augustin de Hipona, oameni care au integrat direct cele două culturi). Umanismul nu se referea încă la secularism ori la ateism, deși accentua într-adevăr importanța acțiunii și a valorilor umane, ceea ce crea o oarecare tensiune cu aspectele teologiei creștine. În particular, reprezentanții săi susțineau o nouă metodă intelectuală de critică textuală, care contribuia la apariția unor provocări la adresa autorității Bisericii, mai ales în dezbaterile despre autenticitatea Donației lui Constantin, un document despre care se pretindea că ar fi fost un decret al împăratului Constantin din secolul al IV-lea, prin care preda papei autoritatea peste Imperiul Roman de Apus. După secole de zvonuri referitoare la autenticitatea sa, tehnicile umaniste au ajutat la expunerea sa ca fiind un fals. Consecințele au fost imense. Acesta era documentul pe care se baza autoritatea papală, iar acum se dovedise a fi un fals.

Ideea de umanism cuprindea și un „umanism civic“ aplicat mai practic, cel mai adesea asociat cu Florența, care accentua importanța angajării active în viața politică a republicii, nu doar studiu contemplativ. În termeni practici, ascensiunea umanștilor în poziții de putere politică asigura sponsorizare pentru noua tendință intelectuală, de exemplu, prin crearea unui post de profesor de greacă la Universitatea din Florența. Interesul umanismului pentru lumea clasică era vizibil în menționarea de către Bracciolini a precedentelor antice pentru ceremonia de încoronare.²

Într-adevăr, nu doar relatarea lui Bracciolini despre încoronarea lui Frederic a scos în evidență vechimea ceremoniei și a împrejurimilor.³ Era o ocazie ca Roma să-și afirme încă o dată locul central în politica europeană, nu doar în creștinism, ci și în aprobarea conducătorilor săi temporali. Era și o șansă de a arăta vizitatorilor splendoarea orașului. Nikolaus Muffel, un consilier german care a asistat la încoronare, a profitat de ocazie pentru a vizita multitudinea de locuri de pelerinaj din Roma, de la Scala Sancta din Aracoeli, cu cele 28 de trepte de marmură, până la relicva lanțurilor Sfântului Petru de la San Pietro

în Vincoli, și de a face o descriere a vizitei sale.⁴ Deși autoritatea Bisericii în secolul al XV-lea era contestată, devoțiunea era adânc înrădăcinată în viețile creștinilor obișnuiți. Pentru ei, 1452 trebuie să fi însemnat cu siguranță un an de bun augur pentru creștinătate.

Totuși anul următor a demonstrat contrariul, când Constantinopol, vechea capitală răsăriteană a Imperiului Roman și al doilea oraș ca mărime din lume, a fost cucerit de turcii otomani.* Căderea Imperiului Bizantin, după mai mult de un mileniu, a fost un imens șoc psihologic nu doar pentru populația sa greacă creștină, ci și pentru puterile creștine din toată lumea, o „mare teroare“, după spusele istoricului venețian Marin Sanudo (1466–1536). Vestea a ajuns la Veneția pe 29 iunie și, de la ședința de consiliu, oamenii s-au grăbit să răspândească știrea că, pe 28 mai, Pera, colonia genoveză din Constantinopol și căminul multor negustori italieni, fusese capturată de sultan, care ordonase uciderea tuturor – femei și bărbați –, cu excepția copiilor foarte mici. Doar ca prin minune scăpaseră două galere venețiene. Timp de câteva săptămâni oamenii speraseră că fusese doar un zvon fals, dar căderea orașului, precum și fiecare detaliu groaznic s-au dovedit adevărate.⁵

Nicolò Barbaro, un martor venețian la evenimente, a scris o relatare despre ce se întâmplase. Cucerirea fusese anunțată de mult. Sultanul Mehmet al II-lea, supranumit pe bună dreptate „Cuceritorul“, a construit un castel la vreo zece kilometri de Constantinopol în vara lui 1452, iar în august același an a luat ostatici doi ambasadori ai Imperiului Bizantin. (Imperiul se micșorase dramatic în ultimele două secole și jumătate și era format doar din orașul Constantinopol însuși și Peloponezul din sudul Greciei.) Teoriile despre imunitatea diplomatică nu erau pe deplin formate în secolul al XV-lea, dar chiar și așa Mehmet încălcase o regulă unanim acceptată când pusese ca cei doi să fie executați. Consecința a fost războiul. Otomanii au început să strângă o armată de aproximativ 50 000 de oameni.⁶ A urmat o lungă perioadă de dispute și de negocieri înainte ca asediul să înceapă cu adevărat, moment în care navele venețiene și genoveze au sosit în ajutorul orașului. Existau totuși tensiuni între interesele comerciale ale negustorilor din aceste state și loialitatea față de creștinii greci din Constantinopol (Imperiul Bizantin era ortodox, nu parte a Bisericii Catolice). Când conducătorii greci ai orașului le-au cerut ajutorul, negustorii venețieni s-au adunat într-o biserică din oraș pentru a dezbate tactica: să rămână și să-i sprijine pe greci, așa cum li se ceruse? Au hotărât să ofere cinci galere pentru apărarea orașului, dar nu s-au sfiit să ceară autorităților 400 de ducați pe lună plus hrană pentru echipaj. Împăratul era îngrijorat că negustorii

* Imperiul Otoman nu era în nici un caz format exclusiv din turci, ci scriitorii italieni din aceea perioadă au identificat în mod obișnuit conducătorii și armatele drept „turcii“.

venețieni ar fi putut să abandoneze orașul în fața asaltului otoman și a refuzat să le permită să își încarce marfa – mătase, ceară, cupru și carmin –, ca să nu fugă peste noapte. Totuși unele nave venețiene, inclusiv șase din Candia (Creta, pe atunci o colonie venețiană) au reușit să scape, lăsându-și concetățenii să ajute la fortificarea palatului în așteptarea unui atac. S-a construit un pod între orașul fortificat Constantinopol de o parte a portului și enclava Pera de cealaltă.⁷

Asediul propriu-zis a început pe 5 aprilie 1453, moment în care, după estimările lui Barbaro, trupele lui Mehmet numărau cam 160 000 de oameni. Alte relatări spun că numărul luptătorilor era de fapt mai mic, de aproximativ 60 000, din care două treimi erau formate din cavalerie.⁸ Oricum, depășea cu mult numărul celor asediați. Elementul-cheie pentru atacatori era să identifice punctele slabe în zidurile orașului: după ce le-au găsit a fost doar o chestiune de timp (tunurile otomane, care s-au dovedit decisive, se spune că foloseau 500 de kilograme de praf de pușcă pe zi).⁹ Se mai adăugau și confruntările sporadice; pe 20 aprilie, flota otomană a atacat niște nave genoveze care rămăseseră fără vânt în pânze. Creștinii au ieșit învingători, beneficiind de o schimbare norocoasă a vântului, o victorie pe care Barbaro a atribuit-o rugăciunilor către Dumnezeu. Turcii s-au întors pentru a se concentra pe războiul de pe uscat și în ziua următoare au reușit să spargă zidurile de apărare ale orașului. Reparațiile prompte erau vitale pentru apărarea unui oraș asediat, iar locuitorii dinăuntru au improvisat, folosind butoaie umplute cu orice fel de pietriș au găsit la îndemână pentru a întări zidurile și săpând șanțuri pentru a adăuga încă o linie de apărare. Oricum, nu se pregătiseră prea bine, iar la începutul lui mai orașul simțea deja lipsa proviziilor: pâinea și vinul se găseau deja din ce în ce mai greu. Un scurt răgaz l-a oferit o navă venețiană care, peste noapte, a arborat steagul sultanului, și-a îmbrăcat marinarii după moda turcească și a reușit să păcălească inamicul să le permită accesul cu provizii. Totuși asediul a continuat. Otomanii au încercat să sape un tunel către oraș; grecii le-au zădărnicit planurile. Otomanii au construit un turn care depășea înălțimea zidurilor și un pod propriu din butoaie care se întindea din Pera până în Constantinopol. Până la urmă, pe 29 mai, cu trei ore înainte de zorii zilei, Mehmet le-a ordonat soldaților să înceapă asaltul. Orașul a căzut. Pentru Barbaro, aceasta a fost voia lui Dumnezeu, dar și îndeplinirea unei profeții străvechi făcute împăratului Constantin, care dăduse numele orașului. Acum nu mai rămânea decât speranța în mila lui Hristos și a Fecioarei Maria.¹⁰

Barbaro a descris în detalii oribile cum turcii au luat sclavi prizonierii creștini, au prădat și au luat ostatici, au violat și au abuzat femeile, printre care și călugărițe, rezultând „un mare masacru al creștinilor în tot orașul“, care a făcut ca sângele să curgă ca „apa de ploaie în șanțuri după o furtună izbucnită

din senin”.¹¹ Unii au încercat să scape înot; acei bogați nobili venețieni pe care îi cunoștea Barbaro și care fuseseră suficient de ghinionști încât să fie prinși au fost obligați să plătească răscumpărare de la 800 până la 2 000 de ducați. Mai mult poate decât orice altceva, jurnalul lui Barbaro ne transmite sentimentul de ostilitate al creștinilor față de turci din acei ani. Aceștia era „necredincioși” sau „fără credință”, „trădători”, „malefici”, „malefici și răi la suflet”; sultanul era un „păgân malefic” și un „nemernic”. O furie deosebită este rezervată creștinilor de rang înalt din serviciul sultanului.¹² Nu că occidentalii ar fi fost mai presus. Otomanii nu dețineau monopolul asupra înrobirii prizonierilor de război, nici asupra cruzimii din timpul războiului. Barbaro i-a acuzat pe genevezi că erau „dușmani ai credinței creștine” și „nemernici trădători” care făcuseră o înțelegere secretă cu turcii pentru a zădărnici planurile grecilor și ale venețienilor de a incendia flota sultanului.¹³ Genevezii l-au contrazis cu propria versiune a evenimentelor, un înalt oficial din Pera insistând că făcuse totul pentru a apăra orașul, aducând mercenari din colonia mediteraneeană Chios, precum și din Genova.¹⁴ Rivalitatea dintre orașele-state italiene nu era niciodată în afara discuției. Dar așa cum scria diplomatul francez Philippe de Comynes în memoriile sale, problema principală era umilința suferită: era „o mare rușine pentru întreaga creștinătate să sufere pierderea aceluia oraș”.¹⁵

Pentru otomani a fost o victorie extraordinară. Un istoric scria despre „puști mari cât dragonii” și descria cum soldații au reușit să pătrundă în fortăreață, au intrat în Constantinopol, i-au jefuit averile (li se dăduse voie să prade timp de trei zile) și i-au luat locuitorii ca sclavi; altul scria despre „razele de lumină ale Islamului” care cădeau acum asupra orașului. Refugiații greci au fugit spre vest în speranța de a aduna bani ca să-și răscumpeze rudele sau de teama persecuțiilor; unii s-au întors, alții au rămas în străinătate pe termen lung.¹⁶ Totuși comerțul a continuat, iar venețienii aveau de gestionat o economie. Au trimis un sol la noii conducători, iar într-un an făcuseră pace cu otomanii.¹⁷

Pierderea Constantinopolului a concentrat atenția oamenilor pe care istoricii otomani îi numeau „necredincioși nevrednici”.¹⁸ Statele italiene se războieră între ele, dar, în fața unei astfel de calamități, au căzut la pace în 1454 (Pacea de la Lodi), iar în anul următor au încheiat un pact de apărare reciprocă cunoscut ca Liga italiană. Papa Pius al II-lea (Enea Silvio Piccolomini), provenind dintr-o importantă familie din Siena, ales în 1458, și-a petrecut mare parte din mandat încercând să organizeze o cruciadă pentru recuperarea ținuturilor pierdute. Pius al II-lea a fost o alegere oarecum neașteptată ca papă, a cărui carieră timpurie ne oferă o idee despre stilul de viață de care se putea bucura un tânăr nobil în acea vreme. Își făcuse un renume ca scriitor de poezii mai degrabă

erotice și ca iubitor de femei. *Memoriile* sale inteligente – cu secțiuni întregi scrise codat, pentru a ascunde comentariile acide la adresa adversarilor săi – povestesc despre minunate călătorii. Înainte de a urca pe tronul Sfântului Petru fusese diplomat, calitate în care îl vizitase pe regele Iacob al II-lea al Scoției; cât timp fusese ambasador, își amintea el, refuzase propunerea a două tinere care plănuiseră să se culce cu el, „așa cum era obiceiul țării”.¹⁹ Avea o slăbiciune pentru băile terapeutice pe care le construiseră predecesorul său Nicolae al V-lea în orașul papal Viterbo, în nordul Romei, și obișnuia să-și primească vizitatorii în grădină, însoțit de câinele său de buzunar, Musetta. Viața și operele sale sunt immortalizate într-o serie superbă de fresce la Biblioteca Piccolomini din catedrala din Siena, care îl înfățișează ca diplomat, poet laureat, apoi papă.

Totuși, la moartea lui, în 1464, ca papă, Pius se dovedise dezamăgitor. În 1459 convocase un congres la Mantova și anunțase o cruciadă; trimisese delegați în toată Europa pentru a aduna susținere, dar puterile europene nu erau prea încântate de această perspectivă, iar când a murit, Pius aștepta în portul Ancona de la Ariatica în speranța îndepărtată de a lansa nave. Conducătorii europeni aveau alte griji mai urgente. Francezii abia câștigaseră Războiul de 100 de Ani (1337–1453), în care casa conducătoare de Valois se războie cu Plantagenetii englezi pentru dreptul de a domni în Franța. Ramurile rivale ale dinastiei Plantagenet s-au luptat ulterior pentru putere în Anglia în Războiul Rozelor, încheiat doar când Henric al VII-lea l-a învins pe Richard al III-lea în Bătălia de Bosworth Field, în 1485. Spania nu era încă unificată și aveau să mai urmeze multe probleme dinastice înainte de a se întâmpla asta; Sfântul Imperiu Roman era interesat de apărarea granițelor sale estice împotriva incursiunilor otomane, nu de o campanie navală.

Pe de altă parte, consecințele cuceririlor turce aveau cu siguranță efecte stimulative pentru savanții italieni. Exista deja un mare interes pentru studiul limbii grecești în cercurile academice, iar Italia devenise căminul refugiaților vorbitori de greacă precum Ioannis Argyropoulos, care a predat greaca și latina la Universitatea din Florența în 1456. Argyropoulos petrecuse deja ceva timp în Italia în Consiliul de la Florența (în 1439, care discutase unitatea dintre Biserica răsăriteană și cea apuseană) și la Padova, dar acum peninsula îi devenise casă; a devenit cetățean al Florenței în 1466 și a petrecut lungi perioade la Roma.²⁰ De regulă, refugiații educați din Imperiul Bizantin găseau de lucru la copiat manuscrise sau ca agenți furnizori de texte pentru bibliotecile umaniștilor de elită.²¹ Traduceri din greacă l-au influențat pe Columb, ale cărui notițe conțin referiri la operele geografului Strabon (64/63 î.Hr.–24 d.Hr).²²

În fața unei amenințări externe, în următorii 40 de ani a existat o pace relativă, dacă nu absolută, în peninsula italică. Aceasta a devenit o epocă de reconstrucție

și de reînnoire pentru Biserică și pentru stabilitatea politică care le permitea negustorilor să continue să profite de poziția geografică a Italiei în Mediterana; mai mult, era etapa de mijloc a Renașterii în artele vizuale: epoca unor artiști precum Sandro Botticelli, în Florența, a frescelor lui Andrea Mantegna pentru *Camera degli Sposi*, în Mantova, a restaurării Capelei Sixtine (picturile de pe pereți, dar nu și de pe tavan, erau gata din 1482). Acestea urmau operelor anterioare ale lui Giotto (1267–1337), ale cărui inovații includeau siluete mai aproape de realitate, accentuând importanța observației, a transmiterii emoției și a tehnicilor precum racursiul, pentru a conferi un sentiment de profunzime.

Eforturile artistice ale Renașterii au beneficiat de dezvoltarea economică a Italiei, mai ales de veniturile din ce în ce mai mari de care dispunea noua clasă de negustori bogăți. Se dezbate intens modul de evaluare a performanțelor economice ale statelor italiene de la sfârșitul secolului al XV-lea și pe tot parcursul secolului al XVI-lea. În 1300, Italia fusese cea mai avansată zonă a Europei, remarcabilă mai ales prin numărul orașelor și al târgurilor. Totuși, din 1500, deși în termeni absoluți statele italiene înregistrau în continuare progrese economice, dezvoltarea lor n-a ținut pasul cu cele mai dinamice regiuni ale Europei (inițial Flandra, Renania și Castilia, ulterior Anglia și Țările de Jos). În afară de consecințele războiului, divizarea politică a Italiei juca și ea un rol în acest sens: nu exista un motiv evident ca un oraș-stat italian să coopereze cu altele din peninsulă când apăreau ocazii mai bune prin conlucrarea cu puterile străine mai importante. Vor mai trece trei secole și jumătate până la unificarea Italiei.²³

Italia era un amestec de regimuri politice și nu era deloc străină de disputele marilor puteri europene cu privire la teritoriile italiene. În sud, regatul Napoli era condus de o dinastie de principii din regatul Aragon, din nord-estul Spaniei. Din 1268 până în 1435 fusese sub controlul angevinilor, sau casa de Anjou (o dinastie înrudită cu regii Franței), care ridica pretenții la tronul din Napoli, care avea să devină important la izbucnirea Războaielor italiene pe la 1490. Cu toate acestea, ultimul dintre suveranii angevini, regina Giovanna (care a domnit între 1414 și 1435), s-a certat cu nobilii regatului și l-a adoptat ca moștenitor pe Alfonso al V-lea al Aragonului (a renunțat la adopție după un deceniu, când s-a certat și cu el). Acest lucru nu l-a împiedicat pe Alfonso să ridice pretenții la tron după moartea ei. Rivalul său era René d'Anjou, dar, în ciuda susținerii din partea papei și a celorlalte state italiene, ca să nu mai pomenim de o mare parte a baronilor locali, pretențiile lui René au căzut, mai ales fiindcă până în 1438 fusese prizonier al ducelui de Burgundia. Flota lui Alfonso a fost învinsă de genezezi, rivalii comerciali ai regatului Napoli și ai aragonezilor în Mediterana, dar, datorită unei înțelegeri avantajoase cu orașul Milano împotriva francezilor, a reușit să obțină puterea în Napoli până în 1442, devenind regele Alfonso I;

în anul următor și-a făcut intrarea triumfală în oraș. A găsit apreciere la scriitorul florentin Vespasiano da Bisticci, care remarca „extraordinara sa compasiune și blândețe însoțită de liberalism excesiv“ și „integritatea și dreptatea cu care își trata toți supușii, mici și mari“;²⁴ a fost considerat pios și și-a câștigat numele de „Alfonso cel Mărinimos“. Până la moartea sa, în 1458, poziția îi fusese atent protejată prin delegarea judicioasă a puterii către baroni (puterea fiind ceea ce le plăcea baronilor) și printr-o înțelegere diplomatică ce îi asigura recunoașterea papală.²⁵ Cu toate acestea, crease și probleme pentru viitor. Fusese destul de capricios în alianțele cu străinii, iar prin mituirea baronilor le oferise mijloacele de a-l înfrunța pe succesorul său, regele Ferrante.

După o dispută inițială cu papii pentru recunoașterea domniei sale, Ferrante a primit aprobarea lui Pius al II-lea ca rege al Neapolelui și Ierusalimului (acesta din urmă ca amintire a cuceririi orașului de către cruciați în secolul al XI-lea). După vreo șase ani de conflict cu un grup de baroni napolitani care îl susțineau pe rivalul său, Jean de Anjou (atrăgând de partea sa Milano, papalitatea, Aragonul și Albania), a urcat pe tron. În timpul domniei sale, între 1458 și 1494, a pus bazele unei splendide curți în oraș, care a devenit căminul poezilor și al artiștilor, deși nu a căpătat niciodată reputația culturală a lui Lorenzo Magnificul sau a Isabellei d'Este,²⁶ probabil din cauză că puține dintre construcțiile timpurii din Napoli au supraviețuit pentru a fi văzute de vizitatorii moderni, care mai degrabă își croiesc drum prin palatele sale baroce sau prin ruinele din Pompeii și pitoreasca coastă amalfitană. Totuși era o curte renascentistă spectaculoasă și printre cetățenii importanți din Napoli se afla umanistul Lorenzo Valla, unul dintre cei care dezvăluiseră caracterul fals al Donației lui Constantin. Nu mai prejos ca Florența și Venetia, Napoli putea produce „renascentiști“ precum prim-ministrul lui Ferrante, Giovanni Gioviano Pontano, imortalizat în frescele din apartamentele Borgia, un desăvârșit poet și învățat, pe lângă rolurile sale politice.²⁷

Ferrante a făcut față претенțiilor la tron și a extins o serie de privilegii către orașele regatului pentru a oferi o bază alternativă puterii baronilor.²⁸ Într-adevăr, din 1471, o istorie a regatului Napoli era îndreptățită să îl considere superior tuturor celorlalte orașe, cu munții, câmpiile, marea și apele sale; cu zidurile, străzile, casele, bisericile și fântânile sale arteziene; cu nobilimea sa rafinată.²⁹ Papa era suveranul regatului, iar Ferrante îi datora tribut, care putea fi substanțial sau simbolic, în funcție de situația politică, dar regele și-a asigurat interesele la Roma oferind *condotte* (contracte pentru trupe de mercenari) unor nobili romani, ceea ce însemna că măcar pe perioada contractului îi putea folosi ca amenințare la adresa papilor.³⁰ Ferrante a dobândit o reputație de conducător brutal. Ca răspuns la o conspirație a nobililor din 1485, a pus

că participanții să fie arestați la o nuntă din Castel Nuovo și apoi uciși în închisoare; chiar dacă nu știm sigur dacă chiar își îmbălsăma dușmanii și le expunea mumiile într-un muzeu, cu siguranță contemporanii nu l-au prea simpatizat. Philippe de Commynes scria că „nimeni n-a fost mai crud“ decât Alfonso al II-lea, fiul lui Ferrante, „nici mai rău, mai spurcat și mai ticălos“, dar Ferrante însuși fusese și mai periculos.³¹

Dacă regele pusese bazele unei dinastii, vecinii lui Ferrante de la nord, papii, restaurau una după decenii de schismă printr-o campanie de renovare și de reinnoire a orașului Roma precum și a Bisericii, care avea drept obiectiv să readucă gloria de odinioară.³² La finalul secolului al XV-lea, Roma a devenit chiar și mai evident centrul Europei. Acolo locuiau și munceau reprezentanții conducătorilor creștini, ocupându-se de treburile Bisericii. Din când în când, se ocupau și de treburile lumești. La început, papii se opuseseră prezenței ambasadurilor pe termen lung, dar încet-încet s-au acomodat cu ei și, astfel, până la trecerea în secolul al XVI-lea, Roma era în mod clar cel mai important centru diplomatic al Europei, atrăgând ambasadori din statele orientale și occidentale, din cnezatul Moscovei în nord și din Ethiopia. De asemenea, pe plan intern, preocupările unui papă nu erau doar religioase. În calitate de conducător al unuia dintre cele mai mari cinci state italiene, domeniile sale îi ofereau resurse, dar îl făceau și conducător laic cu toate provocările obișnuite ale guvernării: păstrarea ordinii sociale, strângerea taxelor și la nevoie adunarea unei armate pentru apărarea teritoriilor sale. În această privință, era la fel de mult un monarh precum cei din Milano și Napoli. Mai mult, cu excepția aragonezului Calixt al III-lea (care a fost papă între 1455 și 1458), papii din secolul al XV-lea au fost italieni, iar alegerea lor a ținut de jocurile politice din Italia. Succesorul lui Calixt, Pius al II-lea, a fost urmat de Paul al II-lea (Pietro Barbo), din Venetia; apoi de Sixtus al IV-lea (Francesco della Rovere) din Liguria; și de Inocențiu al VIII-lea (Innocenzo Cibo), din Genova. Taberele din curia (curtea papală) erau capricioase și tindeau să se ralieze cu una sau alta dintre marile puteri străine, fie Franța, fie Sfântul Imperiu Roman. La Roma însăși, două familii, Orsini și Colonna, jucau roluri importante. Pe toată durata secolului al XV-lea, curia a ajuns din ce în ce mai mult sub dominația familiilor italiene și din ce în ce mai aristocratică, pe măsură ce micile state italiene își asigurau reprezentarea.³³ Familia Gonzaga, conducătorii din Mantova, a reușit să obțină numirea unuia dintre fiii lor în funcția de cardinal, în 1461, la fel și familia Este din Ferrara, în 1493. Tradiția de a asigura posturi în Colegiul Cardinalilor pentru națiunile din afara Italiei s-a restrâns oarecum în această perioadă și a apărut o nouă modă: numirea nepoților papei, care a dus la consacrarea termenului „nepotism“, de la italianescul *nepote* (nepot de frate sau de fiu).

În afara aristocrației, și familiile italiene în ascensiune au căutat să obțină poziții în curia pentru fiii lor, precum și alianțe prin căsătorie cu familiile papale pentru fiicele lor. Cei mai de frunte dintre aceștia erau cei din familia Medici, care în urmă cu trei generații făcuseră avere ca bancheri ai papilor. Fondatorul familiei, Giovanni di Bicci de' Medici, pusese bazele familiei la Florența grație averii obținute din activitatea sa de negustor de lână și de bancher; cu toate acestea, familia nu ducea lipsă de adversari. În 1433, rivalii au reușit prin manevre politice să îl forțeze pe fiul lui Giovanni, Cosimo („Cosimo cel Bătrân“) să plece într-un scurt exil, dar familia Medici și-a revenit și a devenit prima familie a republicii (deși încă nu erau conducători ereditari). În 1440, Florența a învins Milano în Bătălia de la Anghiari, o victorie emblematică pentru confirmarea puterii orașului. Să fii bancherul papei – sau al casei regale – era un rol care putea aduce avere, dar și riscuri considerabile. În 1478, strănepotul lui Giovanni di Bicci, Lorenzo Magnificul, s-a certat cu papa Sixtus al IV-lea. De acum, familia Medici și aliații lor se bazau din ce în ce mai mult pentru putere pe rolul lor în conducerea orașului, în timp ce succesul ca bancheri era în declin. În schimb, și-au crescut controlul asupra instituțiilor orașului. Au alcătuit comitete speciale pentru analizarea candidaților la diverse funcții și s-au folosit de urgențele militare pentru a justifica crearea unor structuri care nu respectau regulile obișnuite, bazându-se, pentru a-și păstra puterea, pe o rețea de aliați și pe tactici din ce în ce mai îndoielnice de selecție a candidaților ori de câte ori se făceau alegeri.

Mulți se opuneau familiei Medici: alți oligarhi rivali care încercau să le ia locul la cârma politicii florentine, precum și cei din clasele inferioare. Așadar nu era surprinzător că de data aceasta rivalii lor, mai ales familia Pazzi, au încercat să răstoarne regimul prin conspirații și crime. Cauza lor a fost întărită de susținerea papei Sixtus al IV-lea, care era în conflict cu familia Medici pe motivul unei afaceri referitoare la achiziționarea orașului Imola. Deși conspiratorii au reușit să îl asasineze pe Giuliano de' Medici, fratele lui Lorenzo, la o slujbă care avea loc în catedrala din Florența, speranțele de a-l ucide și pe Lorenzo la liturghia din același loc au fost spulberate. Sixtus sperase că această conspirație a familiei Pazzi avea să fie urmată de un atac napolitan asupra Florenței. Totuși Lorenzo a evitat acest lucru cu o spectaculoasă manevră diplomatică personală: a mers la Napoli și l-a convins pe regele Ferrante să renunțe. Florența și Napoli au încheiat pentru câțiva ani o alianță politică, iar Lorenzo a urmat exemplul altor familii de frunte din Italia și a încercat să găsească reprezentare la Roma, asigurându-și alegerea fiului Giovanni în funcția de cardinal. Giovanni, care la 13 ani era mult sub vârsta canonică, urma să devină papa Leon al X-lea.

Casa Sforza din Milano, o altă dinastie în plină ascensiune, a obținut și ea o funcție de cardinal.³⁴ Ascanio Sforza a fost promovat în 1484. Era fratele lui Galeazzo Maria Sforza, duce de Milano, a cărui asasinare, în 1476 (la 32 de ani), îi inspirase probabil pe conspiratorii Pazzi la Florența. Statele dinastice funcționau foarte bine, dar dinastiile erau deosebit de expuse la rata de mortalitate a conducătorilor. În momentul în care Ascanio a devenit cardinal, duce era nepotul său adolescent, Gian Galeazzo, în timp ce fratele său Ludovico „il Moro“ era regent. După spusele istoricului florentin din secolul al XVI-lea Francesco Guicciardini, Ludovico era un om „n liniștit și ambițios“, iar acest aranjament urma să se încheie cu un conflict peste zece ani.³⁵

Pe lângă aceste cinci state mari, mai erau și multe state mici în Italia: principate precum marchizatele de Mantova și Monferrato și ducatele de Ferrara și Urbino; republici precum Genova și orașele-state din Toscana Siena și Lucca. După cum sugerează obiecțiile ridicate de Milano la încoronarea lui Frederic, aceste relații între state erau complexe și deseori ostile. Majoritatea istoricilor sunt acum destul de sceptici cu privire la ceea ce susținea Guicciardini, cum că „Italia nu s-a mai bucurat vreodată de atâta prosperitate și nici n-a mai cunoscut o situație atât de favorabilă precum cea în care s-a aflat atât de confortabil în restul anului mântuirii noastre creștine, 1490, și în anii dinainte și imediat după“. În afară de problemele din 1478 din Florența după conspirația Pazzi, a urmat incursiunea otomană din 1480 (vezi Capitolul III) și Războiul Sării din 1482–1484, un conflict între papalitate, susținută de Veneția, și ducatul de Ferrara. Guicciardini a fost un om de stat florentin care servea, de asemenea, administrația papală, precum și unul dintre cei mai importanți istorici din perioada timpurie a Războaielor italiene. Viziunea sa optimistă despre secolul al XV-lea și Italia care „pe bună dreptate se bucura între toate celelalte națiuni de cea mai strălucită reputație“ nu face altceva decât să scoată în evidență declinul din anii care au urmat.³⁶ În orice caz, imaginea a rezistat, și e corect să spunem că, în secolul al XV-lea, conflictele fuseseră la o scară mult mai mică decât războaiele care aveau să vină.